

Grieg, Edvard (1843-1907)

Norsk tonsättare.

Nej, så ska vi två stora män verkligen råka varandra! Orden är den 22-åriga Rickard Nordraaks¹ och riktas till den ett år yngre Edvard Grieg, när de första gången av en tillfällighet träffas på Tivoli i Köpenhamn en höstkväll 1864. Och visst, även om han inte var, så blev Grieg en stor man. Men han hör till de många begåvade tonsättare, som i huvudsak begränsat sig till det lilla formatet och därför aldrig fått det riktigt stora erkännandet, Chopin möjligen undantagen.

Griegs musikbegåvning upptäcktes tidigt av den musikaliska och pianospelande modern. Redan som 15-åring skickades han 1858 till Leipzig för fyra års studier i pianospel och komposition. Studier för Gade förde honom till Köpenhamn, där han träffade sin blivande hustru, kusinen och sångerskan Nina Hagerup. Under denna tid tillkom två av Griegs mest älskade sånger, antagligen inspirerade av mötet med Nina: *To brune Øjne* och *Jeg elsker Dig*. Men det var först efter kontakten med Nordraak som han fann sin stil, nationalromantik präglad av impulser från norsk folkmusik. Han kom att betyda mycket för svenska tonsättare som Emil Sjögren och Peterson-Berger.

En livslång statlig pension 1874 gjorde det möjligt för Grieg att kombinera konsertresor över hela Europa med komponerande. Under konsertresorna hade han ofta med sig hustrun, som lär ha varit en oöverträffad interpret av hans sånger.

Grieg gjorde sina främsta insatser på romanssångens och pianomusikens områden. Han skrev nästa 150 sånger av vilka många blivit mycket omtyckta världen över. Antagligen skulle de ha blivit ännu mer framförda om texterna skrivits på något av de stora europeiska språken. *Det förste möde, En dröm, En svane, Med en vandlilie, Jeg elsker Dig, Våren* och sångcykeln *Haugtussa* kan nämnas som exempel.

Bland pianoverken står Pianokonsert i a-moll op.16 från 1868 i särklass. Den är tillsammans med Schumanns konsert i samma tonart, som säkerligen varit en förebild, bland de mest spelade romantiska pianokonserterna. Obetalbar är berättelsen om Griegs besök hos Liszt i Rom där den store pianisten, till Griegs häpnad, spelar den medhavda konserten direkt från bladet, t.o.m. den tekniskt mycket krävande kadensen. Bland övriga pianoverk kan nämnas Sonat e-moll op. 7, Ballad g-moll op. 24, sviten *Från Holbergs tid* op. 40 (även i version för stråkorkester) samt de mycket populära *Lyriska stycken* i 10 häften. Någon opera blev det aldrig, men väl en del scenmusik, t.ex. *Sigurd Jorsalfar* och *Per Gynt*. Musik från den senare är samlade i två sviter op. 46 och op. 55.

Som man kan vänta av en lyriker dominerar bland kammarmusiken sonaterna, tre för violin, op. 8, op. 13 och op. 45 och en för cello op. 36. Han skrev även en stråkkvartett i g-moll op. 27, som faktiskt var hans andra stråkkvartettförsök. Det första från 1861 har gått förlorat. Ett tredje försök i F-dur från 1891 blev ofullbordat. Endast de två första satserna gjordes klara.

Sonat nr 1 för piano och violin F-dur op.8

1. Allegro con brio 2. Allegretto quasi andantino 3. Allegro molto vivace

1865

Dessa tre verk hör till mina allra bästa och representerar olika stadier i min utveckling. Den första är ungdomlig och rik på idéer, den andra är nationalistisk och den tredje har en vidare utblick. Så skriver Grieg till Björnstjerne Björnson i ett brev i januari

¹ Norsk tonsättare 1842-1866,. Han var uppfylld av tanken att utveckla en inhemsk konstmusik på folkmusikalisk grund. Han hade kort före mötet med Grieg blivit nationellt berömd som skapare av melodin till den norska nationalsången ”*Ja, vi elsker dette landet*”. Den hade första gången framförts på nationaldagen, den sjuttonde maj 1864. Han avled två år senare.

1900 efter att de tre violinsonaterna hade framförts i Danmark. Grieg var 22 år när han skrev den första sonaten i Rungsted utanför Köpenhamn sommaren 1965 och det skulle dröja 22 år innan den tredje kom till.

F-dursonatens första sats, *Allegro con brio*, är skriven i sonatform. Det är egentligen en dramatisk form som passar dåligt för en utpräglad lyriker. Men de formella bristerna kompenseras av melodirikedom och den på många sätt avancerade harmonik som Grieg här uppvisar. Som F. H. Törnblom påpekar i sin Griegbiografi stöper han helt enkelt om sonatformen så att den passar det material han vill ha med. Det blir *ett slags lyrisk sonatform, uppbyggd av en serie episoder, var och en fylld av intensiv stämning ... och var och en ett avrundat helt*. Grieg var kanske den första tonsättaren som i sonatformens struktur försökte integrera folkmusikens melodier med konstmusiken. Huvudtemat presenteras efter några takters inledande pianoackord i violinen:

På grund av sin något ovanliga melodik och sina harmoniska utflykter är detta tema kanske inget som man omdelbart lägger på minnet. Ett andra tema uppvisar en liten teknisk delikatess, som man lätt missar vid genomlyssning. Det presenteras som en liten kanon med endast tre åttondelars förskjutning mellan violin- och pianostämman. Pianots samtidiga 16-delsackompanjemang (ej utskrivet i notexemplet) bidrar till att maskera finessen:

Det tredje temat är det mest sångbara. Det har liksom de två tidigare melodierna en vaggande rytm:

Expositionen ska repriseras. Därefter följer ett kort Andanteavsnitt med huvudtemat i moll innan genomföringen börjar med kanontemat. Även huvudtemat utvecklas. Först i de sista takterna hörs två försynta antydningar av tredjetemat. Återtagningen sker enligt "regelboken", först med tema 1 och sedan med tema 2 och 3 i tonikan. Ett andante liknande det mellan expositionen och genomföringen avslutar satsen.

Mellansatsen, *Allegretto quasi Andantino*, börjar i pianot med ett tema, som innehåller ett för Grieg typiskt och ofta använt motiv. De tre tonerna, understreckade i notexemplet, återfinns t.ex. även i inledningstemat till hans pianokonsert. Av utrymmesskäl har de 8 första takterna i notexemplet skrivits som 4 takter med repristecken. De första fyra takterna spelas av pianot en oktav lägre än noterat och de 8 följande i violinen.

Satsen har scherzo/menuettform och följs alltså av ytterligare en andra halva innan Trion tar vid. Den har beteckningen *più vivo* och har liksom föregående folktonskaraktär men med dansrytm. Man kan ana inspiration från den norska

hardingfelan med sina medljudande borduntoner. T.ex. hörs i ackompanjemanget tonerna i temats första takter.

Satsen avslutas med att första delen återkommer utan repriser.

Sista satsen, *Allegro molto vivace*, bjuder även den på ett överdåd av melodier och idéer. Kraftfulla snabba låtar växlar med långsammare lyriska tongångar. Huvudgruppen börjar i violinen med ett snabbt tema:

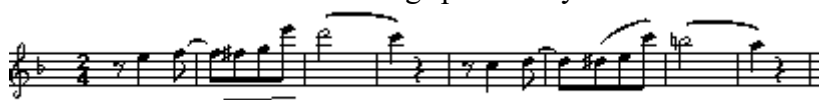
Efter tio takter avlöser toner av ett ljuvare slag:

Sidotemat presenteras även det i violinen:

Liksom i första satsen har Grieg sparat de lyriska sötsakerna till sluttemat:

Expositionen ska egentligen tas i repris, men det försummas ofta. Genomföringen börjar med ett litet fugato byggt på sidotemat. Pianot inleder och violinen svarar. För övrigt är det huvudtemat som utvecklas. Återtagningen följer det klassiska sonatformsmönstret. Satsen avslutas av en coda, som börjar med några takter *Più Allegro* för att sedan övergå i *Presto*. Sonaten gjorde stor lycka och prisades av bl.a. Niels W. Gade och Franz Liszt. Den senare skrev t.o.m. ett berömande brev om sonaten till Grieg, som denne kunde utnyttja vid en stipendieansökan. Naturligtvis fick Grieg stipendiet.

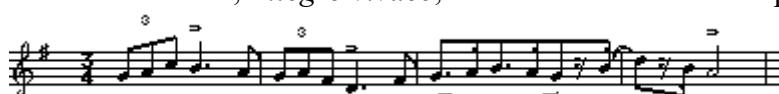
Sonat nr 2 för violin och piano G-dur op. 13

1. *Lento doloroso* – *Allegro vivace* 2. *Allegretto tranquillo* 3. *Allegro animato*
1867

Denna Griegs ”nationalistiska” sonat (se violinsonat nr 1) skrevs i juli 1867 under Griegs smekmånad och utstrålar onekligen lycka. Temana bygger i stor utsträckning på folklore men är mera enhetliga än den första sonatens. Första satsen har en långsam inledning i g-moll, *Lento doloroso*, som redan i fjärde takt, när violinen gör entré med en kadensliknande figur, föregriper huvudtemats första motiv:

Satsens huvuddel, *Allegro vivace*, inleds med huvudtemat i pianot:

Temat är rytmiskt och melodiskt inspirerat av en folklig pardans kallad springdans.

Sidotemat går i h-moll:

violin
P tranquillo ed espress.

Ett tredje tema har en rytm, som bygger på huvudtemats tredje takt:

Sidotemat hörs på nytt något förändrat och i D-dur innan expositionen är slut. (I notexemplen som följer markerar tecknen ' och " platsen för ett en- resp. tvånotsornament.)

Genomföringen omfattar både huvud- och sidotema. I återtagningen spelas sidotemat i tonikans parallelltonart, e-moll. En coda avslutar.

Den tredelade mellansatsen, *Allegretto tranquillo*, innehåller allt som rymmas kan inom begreppet den nordiska tonens vemod. Huvudtemat presenteras i pianot.

Mellandelen i E-dur inleds med följande fyra takter i pianot:

piano

Det inledande e-mollavsnittet återkommer och avslutar satsen.

Även sista satsen har 3/4 takt. Den norska springdansen takt präglar tydligen hela sonaten, vilket väl måste sägas vara ovanligt. Beteckningen är *Allegro animato*. Satsens form är omdiskuterad. De flesta experter lutar åt sonatrondo. Huvudtemat börjar i violinen efter 4 takters pianoinledning:

P

I nästa pregnanta melodi känner man igen huvudtemats två punkterade halvnoter.

En sekvens byggd på huvudtemats första takt leder till ett stegrande crescendo.

cresc.

Så hörs på nytt huvudtemat, vilket skulle kunna förklara sonatrondostämpeln. En mellandel i Ess-dur, som i så fall motsvarar ett sonatrondos genomföringsdel, präglas av följande tema:

tranquillo

När tonikan återkommer upprepas temana i notexempel 1-3 ovan. I stället för huvudtemats återkomst, som i ett normalt rondo, hörs i stället en coda, som inleds med mellandelens tema, nu i G-dur och slutar i *Presto*.

Sonat nr 3 för violin och piano c-moll op. 45

1. *Allegro molto ed appassionato* 2. *Allegretto espressivo alla Romanza*
3. *Allegro animato*

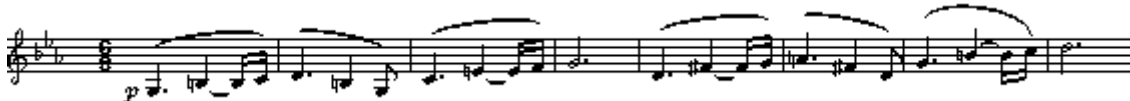
1886

När Niels W. Gade hörde Griegs andra violinsonat bad han tonsättaren att inte göra nästa sonat så utpräglad norsk. *Tvärt om, herr professor*, svarade Grieg, *nästa ska bli än mer norsk*. Det skulle dock dröja 20 år innan den tredje sonaten skrevs och då hade det mesta av det nationalistiska tonspråket försvunnit. En mogen tonsättare vill här visa att han har mer att bjuda än enbart fosterlandspräglad musik. Men nog är anslaget ändå typiskt nordiskt.

Allegro molto ed appassionato är beteckningen på första satsen. Den långa huvudgruppen (ca 60 takter) präglas av två teman. Det första är djärvt och ovanligt och öppnar satsen:

Det andra är mera melodiskt:

Sidotemat (Ess-dur) är också lyriskt:

Ett fjärde tema blir viktigt och fyller med varianter ut de sista ca 60 takterna av expositionen. Lägg märke till takterna 3-4 (punktmarkerade), som blir föremål för långtgående utveckling. Temat spelas i violinen mot ett ständigt upprepat h i pianobasen:

Genomföringens första del inleds med huvudtemat spelat i violinen i förlängda notvärden till en fallande kromatisk basrörelse i pianot kombinerad med arpeggioackord. I sista delen dominerar huvudtemat i mer normal skepnad. Återtagningen flyter normalt med sidotemat i C-dur. Fjärde temat utvecklas till samma vackra avslutning som i expositionen. En coda i två delar avslutar satsen. Den första imiterar genomföringens första del. Den andra, som betecknats *Presto*, är liksom genomföringens andra del byggd kring det första temat.

Mellansatsen, *Allegretto espressivo alla Romanza* (E-dur), är tredelad, ABA. Första delens melodi utgör en andningspaus efter den vilda första satsen:

B-delen, som går i e-moll, utgör en rejäl kontrast:

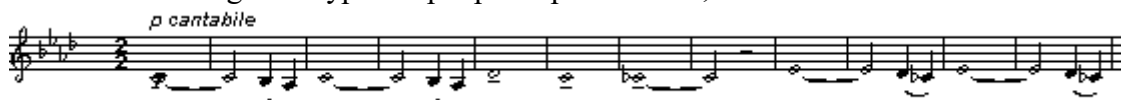

En lugn överledning för till andra A-delen. Den börjar i Ess-dur och glider efter 8 takter på ett underbart sätt över i E-dur.

Finalsatsens form är, åtminstone på ytan, enkel; ABAB-coda. Den är betecknad *Allegro animato*. A-temat doftar folklöre lång väg:

B-delens tema utgör ett typexempel på en passionerad, romantisk melodi:

Andra B går i C-dur, som också fortsätter i codan. Den är byggd kring A-temat och leder till ett stormigt slut. Griegs c-mollsonat är tveklöst den bästa av hans fyra duosonater och hör till det bästa som han överhuvud skrivit.

Sonat för piano och cello a-moll op. 36

1. *Allegro agitato* 2. *Andante molto tranquillo* 3. *Allegro molto e marcato*
1883

I ett brev till sin förläggare, Abraham på Peters förlag i Leipzig 1881, beklagar sig Grieg över att behöva förbereda nästa säsongens konserter i Bergen där han sedan hösten 1880 var dirigent för Harmonien. Han hade mera lust att komponera. I brevet antyder han att ett förskott kanske skulle kunna förmå honom till bådadera eftersom han i så fall av anständighetsskäl skulle känna sig tvingad att producera. Abraham skickar honom 3000 mark och ber om en ny pianokonsert, en konsertuvertyr och några pianostycken inom ett år. Men det gick trögt med komponerandet. Det han till slut levererade var en cellosonat, Lyriska stycken för piano (op. 38) och Danser för fyrhändigt piano. Cellosonaten tillägnades brodern, som var en duktig cellist, men Grieg var aldrig riktigt nöjd med sitt verk. Och den kan heller inte mäta sig med de två violinsonater, som han vid denna tid hade hunnit med. Fortfarande kämpar han med formen i de cykliska verken. I cellosonaten tar han verkligen tjuren vid hornen; alla tre satserna är skrivna i sonatform.

Jämfört med sina två första violinsonater har Grieg här hushållat mer med sina teman. Första satsen, *Allegro agitato*, innehåller huvudsakligen två huvudidéer, som bygger upp huvudgrupp resp. sidogrupp. Huvudtemat kan sägas bestå av två varianter, som följer direkt på varandra i cello efter en taks inledande pianoackompanjemang:

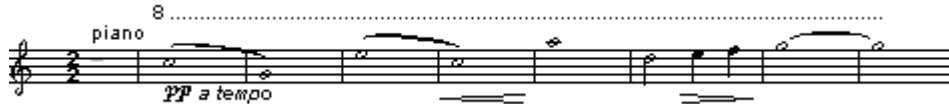
Den senare variantens fyra första takter leder i förlängda notvärden och lugnare tempo över i sidogruppen. Denna öppnar med sidotemat i cello:

När pianot tar över temat låter det första gången som ovan, men andra gången byts de fyra sista takterna ut mot en fallande fras, som i form av sekvenser leder mot ett crescendo. Frasen, vars plats i temat ovan har markerats med ett x, låter så här:

En variant av sidotemat, som tas upp i pianot, sätter punkt för expositionen.

Genomföringen börjar våldsamt, med ett nytt tema, som Folke H. Törnblom menar skälver av vildhet.

Detta tema med förlängda notvärden kombineras sedan med sidotemat i en dialog mellan instrumenten. Andra delen av genomföringen, som bearbetar huvudtemat, har en solokadens för cello i mitten. Återtagningen har sidotemat i A-dur. En coda, som i sin första del har tempot *Presto* och utvecklar huvudtemat, avslutas i *prestissimo* med motiv från tonsättarens pianokonsert, ett motiv som han även använt i violinsonat nr 1. Det upprepas flera gånger.

Mellansatsen, *Andante molto tranquillo*, har sonatform. Huvudtemat påminner om Hyllningsmarschen i scenmusiken till Sigurd Jorsalfar. Det spelas not för not redan i pianots inledning, men har där annorlunda harmonier än när cello sedan tar över det:

Även det andra temat, som börjar i f-moll, hörs först i pianot:

Den intensiva genomföringen utvecklar framför allt huvudtemat. Den går i slutet, via två tacters *Adagio*, över i återtagningen med båda temana i F-dur.

Finalsatsen domineras stort av ett tema. Det är ett danstema av hallingtyp.² Men först en bred melodi, som spelas solo av cello och som har beteckningen *Allegro*.

Huvuddelen av satsen, *Allegro molto e marcato*, inleds med hallingtemat:

Satsen har sonatform. Sidotemat presenteras i pianot:

Lägg märke till de tre understreckade tonerna. De utgör Griegs favoritmotiv, som han använt i många verk, bl.a. i pianokonserten, i violinsonaten i F-dur och i stråkkvartetten i g-moll.

² Halling är en norsk folkdans vars slut- och höjdpunkt är det s.k. hallingkastet, vilket innebär spark mot takbjälken eller mot en hatt på en hög stång.

Sidotemat övergår plötsligt i ett nytt tema (4), som ska visa sig bli betydelsefullt:

Temat upprepas i cello och leder direkt till ett sluttema, mycket likt huvudtemat. Det har dock förlängda notvärden och spelas även i lugnare tempo:

Temat breder ut sig på ett sätt, som är ovanligt för sluttemat. Den långa genomföringen ägnar första delen åt tema 4 (se ovan) med korta inpass av hallingtemats motiv. Andra delen ägnas åt sluttemat och allra sist hörs temat från cellons inledning. Återtagningen börjar med hallingtemat och övriga teman följer i samma ordning som i expositionen. Codan inleds, liksom genomföringen med tema 4 och slutar med inledningstemat.

Stråkkvartett g-moll op. 27

1. *Un poco Andante – Allegro molto ed agitato*
2. *Romanze: Andantino – Allegro agitato*
3. *Intermezzo: Allegro molto marcato* 4. *Finale: Lento – Presto al Saltarello*
1877-78

*Jag har dragit mig hit upp för att stängas med tystnaden.
Min arbetsstuga är liten.
Flygeln har det lika skavande trångt därinne som svalan
under tegelpannan.³*

Detta verk från 1877-78 tillkom delvis under en tid då Grieg vistades utan sin hustru i sin arbetsstuga på Lofthus i Hardangervidda. När Grieg i efterhand avslöjar att det finns ett självbiografiskt element i kvartetten är det naturligt att i första hand tänka på hans val av motto och bärande idé för hela verket. Det är nämligen hämtat från melodin till hans tonsättning av ett Ibsenpoem *Spillemaend* som börjar med orden *Til henne stod mine tanker*. Men texten talar även om sviken kärlek, vilket fått Törnblom att ana en äktenskapskris som orsak till Griegs ensamma vistelse på lantstället. Melvin Berger går ett steg ytterligare i tolkningen av verkets innehåll av självbekännelser. Ibsens text talar nämligen också om Huldran, som för spelmän kan avslöja musikens hemligheter mot att de blir berövade sin lycka och sinnesro. Ett sådant offer skulle mycket väl kunna ha känts som ett frestande val för Grieg, som från och till under sitt liv tvivlade på sin egen förmåga att åstadkomma något stort. Med sin stråkkvartett var dock Grieg nöjd. Han säger själv att *den er ... ikke anlagt på at bringe Smååndrigheder till torvs*. Kvartettens täta textur – det är gott om dubbelgrepp – visar på Griegs strävan mot en orkestral klang, som naturligtvis står långt från den klassiska kvartettens ideal.

Kontrasten mellan en dramatisk och en lyrisk stämning, som genomsyrar hela detta verk, blir tydlig redan i första satsen, *Un poco Andante – Allegro molto agitato*. Sångtemat i dur från 1886 (se ovan) låter Grieg nu klinga ut i moll i den laddade inledningen.

³ Tomas Tranströmer, "En konstnär i Norr" ur *Klanger och spår* (1966).

De tre inledande tonerna, benämnda a i notexemplet ovan, har intervallmässigt stor likhet med öppningsmotivet i pianokonserten.

Dramatiken fortsätter med ett upprört tema som startar upp Allegrot:

I sidogruppen återkommer inledningstemat men nu som en ljuv smekning. (De tre inledande tonerna har nu exakt samma intervall som motivet i pianokonserten.) Man ser att det även innehåller ett avsnitt med samma tonföljd som tema 2 ovan (---b--- i notexemplen)

Sidotemat avbryts två gånger av bryska inpass i forte av cellon och violan. Lägg märke till att de tre första tonerna är identiska med inledningstemats, vilka utgör något av ett motto för hela verket (-----a----- i notexemplen):

Sidogruppen fortsätter därefter med huvudtemat i en ny rörligare form (animato):

De två huvudtankarna (tema 1 och 2) fyller hela den långa första satsen, skriven i sonatform. Den avslutande codan börjar lyriskt med cellon spelande inledningstemat till de övriga stämmornas ackompanjemang sul ponticello (vid den lilla bryggan d.v.s. stallet) och fortsätter dramatiskt med sidogruppens sista tema (notexemplet markerat 3, ovan).

I den andra satsen, *Romanze*, med beteckningen *Andantino – Allegro agitato*, inleder cellon med en melodi i vilken man känner igen toner från tema 2 och sidotemat i första satsen (---b---)

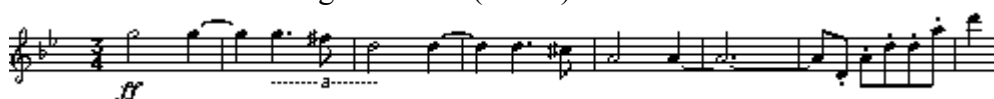

Andantinot avbryts av ett laddat utbrott i violin 1:

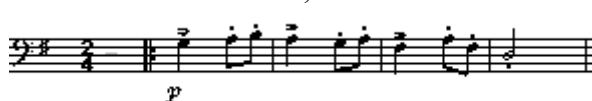

Här återfinner man igen de tre första tonerna i 1:a satsens huvudtema! (---a--- i notexemplet). Satsen byggs upp av kontrasten mellan dessa två idéer.

Intermezzo: *Allegro molto marcato*, kallar Grieg nästa sats, som har scherzokaraktär och är tredelad. Första delens tema är folkligt dansant till sin karaktär trots de tre tonerna från grundtemat (---a---):

Ett trioliknande avsnitt, betecknat *Più vivo e scherzando*, följer:

Den första delen återkommer och avslutar på sedvanligt scherzomanér.

Finalen, *Lento – Presto al Saltarello*, har en långsam inledning med kvartettens motto. Saltarellon börjar med ett antal rytmiska markeringar, som får betydelse i fortsättningen:

Därefter följer satsens huvudtema:

Sidotemat fungerar endast som en kort episod.

I codan hörs kvartettens motto, nu i Dur.

Stråkkvartetten i g-moll hör onekligen till Griegs stora verk. Trots brister i *formens elegans, i det tematiska arbetets grundlighet och i stämmornas storartade självständighet* hävdar sig Griegs Stråkkvartett i g-moll väl i konkurrensen genom *sin intensitet i tonspråket*.⁴ Debussy uttryckte under senare år ofta förringande omdömen om Griegs musik, men när han i ungdomen skrev sin egen kvartett i samma tonart var han helt säkert påverkad av Griegs.

⁴ Törnblom, *Grieg*. Bonniers, Stockholm 1943